

УДК 94:631.1 (477.83/.86) «XVIII–XXI»

**ЗЕМЕЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
У ГАЛИЧИНІ XIX – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ.****В.М. Кляпчук**

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті аналізується структура земельних ресурсів Галичини у XIX – першій третині XX ст. Зокрема, розглядаються система землекористування та динаміка власності на землю.

З середини XIX ст. площа земель табулярної власності зменшилася з 42,4 % загальної площі краю до 34,3 % – напередодні Першої світової війни. У 1852–1889 рр. падіння становило 7 %, у 1889–1902 рр. – 4,6 %, 1900–1912 рр. – 8,6 %. Площі щорічно зменшувалися на 0,4 %, досягнувши максимуму на початку XX ст. (0,9 %). Якщо у 1852–1889 рр. причиною зменшення площ земель табулярної власності була регуляція сервітутів, то пізніше – парцеляція земель. Впродовж другої половини XIX – першого десятиліття XX ст. площа земель табулярної власності зменшилася на 628 тис. га, з яких понад 409 тис. га – з причин парцеляції та 218,7 тис. – через регуляцію сервітутів.

У 1902–1912 рр. парцеляції підлягала третина земельних маєтків Галичини (1882 з 5951), з яких 1070 площею менше половини, 301 – площею понад 50 % та 511 – повністю.

У 1919–1920 рр. парцельовано 81,2 тис. га при запланованих 148 тис. га. За земельним кадастром 1921 р. нараховувалося понад 1173,5 тис. землевласників. Переважали земельні господарства до 5 га (87,2 %); менше 1 % селян володіли землями площею понад 20 га.

Ключові слова: земельна власність, землекористування, табулярна і рустикальна власність, парцеляція.

Огляд літератури та джерел. Історіографію сільськогосподарського виробництва населення краю можна умовно

поділити на кілька дослідницьких періодів: публікації кінця XIX – початку XX ст.; міжвоєнного періоду XX ст.; радянської доби; праці дослідників незалежної України; сучасні зарубіжні студії.

Загальні особливості та окремі питання сільського господарства вивчали В. Кляпчук [1; 2], М. Кляпчук [3], Г. Ковальчак [4], Н. Крюков [5], Я. Олеськів [6], В. Прянишников [7]. Загальна характеристика сільського господарства у розрізі окремих напрямів рослинництва і тваринництва наведена у монографіях істориків, географів та економістів австрійського та польського періодів: Ф. Бужака [9], Г. Діаманта [10], Н. Крюкова [5], Є. Храпливого [8], а також сучасних польських вчених [11].

Джерельну базу дослідження складають статистичні матеріали, звіти фінансових та фіскальних служб; шематизми; публікації у пресі; енциклопедії та довідники; архівні матеріали. Загальні відомості про аграрний сектор економіки краю розміщені у енциклопедичних виданнях («Українська загальна енциклопедія» та «Українська радянська енциклопедія») та атласах («Atlas statystyczne Polski»). Інформацію щодо окремих галузей сільського господарства дають статистичні монографії та статистичні періодичні видання «Mały rocznik statystyczny», «Podręcznik Statystyki Galicyi», «Rocznik statystyczny», «Rocznik statystyki Galicyi», «Rocznik Statystyki Przemysłu i Handlu Krajowego», «Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej», «Statystyka Galicyi», «Skorowidz gminny Galicyi», «Skorowidz przemysłowo-handlowy królestwa Galicyi», «Statystyka przemysłowa», «Statystyka rolnicza», «Wiadomości statystyczny o stosunkach krajowych».

Виклад основного матеріалу. У 1819 р. у Галичині (без Великого Князівства Краківського) нараховувалося 519300 землевласників, що володіли 3143 тис. га. До 1847–1859 рр. їх кількість зросла до 794 тис. за рахунок Великого Князівства Краківського. Ріст склав 55 %, однак ріст рустикальної власності становив лише 20 %. 1819 р. нараховувалося 101 тис. маєтків, площею до 2 мрг, 82 тис. – площею 2–5 мрг, 132 тис. – площею 5–10 мрг, 140 тис. – площею 10–20 мрг. Більше 20 мрг землі володіли 12,5 % землевласників [9, с. 251–252].

Протягом другої половини ХІХ ст. у земельному стані Галичини відбувалися постійні зміни у напрямку скорочення площ табулярних земель та, відповідно, зростання нетабулярної власності [23, с. 8] (табл. 1).

Загалом за 1852–1902 рр. площі земель табулярної власності у цілій Галичині скоротилися на 405529 га або на 5,2 % [23, с. 9]. Основною причиною скорочення табулярної власності була парцеляція земель, яка не була пропорційною у сільськогосподарських стрехах Галичини (табл. 2).

За абсолютними показниками найбільше скорочення земель цієї форми власності було у повітах на відтинку Ліско – Долина та Бохня – Ропчиці (понад 20 тис. га). За відносними показниками найбільше скорочення відбулося у повітах південно-східної частини Західної Галичини (понад 10 %). Найслабше парцеляція проходила у північно-західній частині Східної Галичини (менше 3 %).

Загалом у Галичині скорочення табулярної власності за 1889–1902 рр. скла-

Таблиця 1

Розподіл власності на землю у Галичині в 1852–1902 рр.

Роки	Площа Галичини, га	В т.ч. (га):		Питома вага табулярної власності, %
		Табулярна	Нетабулярна	
Західна Галичина				
1852–1866	2303009	860896	1442113	37,4
1889	2316160	762687	1553473	32,9
1902	2315646	687161	1628485	29,7
Східна Галичина				
1852–1866	5539991	2461263	3078728	44,4
1889	5533540	2328287	3205253	42,1
1902	5533537	2229469	3304068	40,3
Галичина				
1852–1866	7843000	3322159	4520841	42,4
1889	7849700	3090974	4758726	39,4
1902	7849183	2916630	4932553	37,2

Отже, впродовж 1852–1889 рр. у Західній Галичині площі земель табулярної власності скоротилися на 11,4 %, у Східній Галичині – на 5,4 %; за період з 1889 до 1902 рр., відповідно, на 9,9 та 4,2 %.

дало майже 175 тис. га або майже 6 %. Найбільші площі табулярної власності були у повітах: Долина (60,5 %), Надвірна (59,1 %), Рожнятів (58,8 %). Понад 50 % табулярної власності було у 9 судових

Таблиця 2

Табулярна власність на землі у с/г стрехах Галичини, га

Регіон (стреха)			1889 р.	1902 р.	Різниця, +- га	
					га	%
Західна Галичина						
I. Хранів і Краків			52224	47995	-4229	-8,10
II. Повісля			187503	176039	-11464	-6,11
III.	Західне Підгір'я	від Білої до Подгуже	93512	85544	-7968	-8,52
IV.		від Бохні до Ропчиць	139393	117483	-21910	-15,72
V.		від Ясла до Пшеворська	108754	101096	-7658	-7,04
VI. Живець, Ліманова, Новий Тарг, Новий Сонч			126720	112491	-14229	-11,23
VII. Грибів, Горлице, Кросно			54581	46513	-8068	-14,78
Разом:			762687	687161	-75526	-9,90
Східна Галичина						
I.	Східне Підгір'я	від Ліско до Долини	374029	350602	-23427	-6,26
II.		від Надвірної до Косова	261220	246408	-14812	-5,67
III. Санок, Бжозів, Доброміль, Самбір, Перемишль, Ярослав, Мостиська, Старий Самбір, Городок, Рудки			349168	339305	-9863	-2,82
IV. Дрогобич, Жидачів, Станиславів, Калуш, Тлумач			209757	200224	-9533	-4,54
V. Цішанів, Яворів, Рава, Жовква, Львів			233220	222987	-10233	-4,39
VI. Бібрка, Рогатин, Перемишляни, Бережани, Підгайці			226247	215848	-10399	-4,60
VII. Золочів, Броди, Сокаль, Кам'янка Струмилова			288262	280835	-7427	-2,58
VIII. Північне Поділля			132453	127810	-4643	-3,51
IX. Південне Поділля, Бучач, Городенка, Снятин			253931	245450	-8481	-3,34
Разом:			2328287	2229469	-98818	-4,24
Галичина			3090974	2916630	-174344	-5,98

повітах Галичини (1889 р. – 10); 40–50 % – у 56 повітах (1889 р. – 67); 30–40 % – у 70 повітах (1889 р. – 71); 20–30 % – у 40 повітах (1889 р. – 22); менше 20 % – у 9 судових повітах (1889 р. – 7). Найменші площі земель табулярної власності зафіксовані у судових повітах Мисленіце (13,4

%), Грибів (13,3 %) та Чорний Дунаєць (11,8 %) [23, с. 19–21].

Внаслідок переділу табулярної та не-табулярної власності на землі відбулися й зміни у структурі земельних ресурсів відповідних форм власності (табл. 3).

Таблиця 3

Структура земельних ресурсів у 1852–1902 рр. [23, с. 25]

Сільськогосподарські угіддя	Площа, га	В т.ч. (га):		Питома вага табулярної власності, %
		Табулярна	Нетабу- лярна	
1852 /1866 рр.				
Рілля	3590373	912024	2678349	25,4
Луки та городи	922802	215463	707339	23,3
Пасовища	768944	172322	596622	22,4
Ліси	2113766	1893311	220455	89,6
Інші землі	447115	129039	318076	28,9
Разом:	7843000	3322159	4520841	42,4
1889 р.				
Рілля	3803444	991552	2811892	26,1
Луки	876207	197475	678732	22,5
Городи	109875	15923	93952	14,5
Пасовища	743480	123024	620456	16,5
Ліси	2023724	1695561	328163	83,8
Стави і мочари	31506	28963	2543	91,9
Будівельні ділянки	46311	7841	38470	16,9
Інші неоподатковані землі	215153	30635	184518	14,2
Разом:	7849700	3090974	4758726	39,4
1902 р.				
Рілля	3799575	929529	2870046	24,5
Луки	874956	183567	691389	21,0
Городи	109249	14560	94689	13,3
Пасовища	716918	107912	609006	15,1
Полонини	33419	8846	24573	26,5
Ліси	2020212	1621717	398495	80,2
Озера, стави, мочари	20924	16737	4187	80,0
Будівельні ділянки	48876	7548	41328	15,4
Невжитки	46119	12797	33322	27,7
Інші неоподатковані землі	178935	13417	165518	7,5
Разом:	7849183	2916630	4932553	37,2

У зведеному вигляді зміни структури земельних угідь протягом 1852–1902 рр. подано у табл. 4.

Впродовж 1852–1889 рр. загальна площа земель табулярної власності скоротилася на понад 231 тис. га, в основному за рахунок зменшення площ лісів та

Таблиця 4

Структура земельних угідь Галичини [23, с. 25]

Сільськогосподарські угіддя	Зміни у площі табулярної власності, +–				Питома вага, %		
	1852–1889 рр.		1889–1902 рр.		1852	1889	1902
	га	%	га	%			
Рілля	+79528	+8,7	-62023	-6,3	27,4	32,1	31,9
Луки	?	?	-13908	-7,0	?	6,3	6,2
Городи	?	?	-1363	-8,6	?	0,5	0,5
Луки і городи	-2065	-1,0	-15271	-7,2	6,5	6,8	6,7
Пасовища	-49298	-28,6	-6266	-5,1	5,2	4,0	4,0
Ліси	-197750	-10,4	-73844	-4,4	57,0	54,9	55,6
Інші землі, в т.ч.:	-61600	-47,7	-16940	-25,1	3,9	2,2	1,8
Стави і мочари	?	?	-12226	-42,2	?	0,9	0,6
Будівельні ділянки	?	?	-293	-3,7	?	0,3	0,3
Інші неоподатковані землі	?	?	-4421	-14,4	?	1,0	0,9
Разом:	-231185	-6,9	-174344	-5,6	100	100	100

пасовищ. Однак, при цьому за їх рахунок на 8,7 % зросла площа орних земель. У період з 1889 до 1902 рр. зменшення площ земель табулярної власності відбувалося у всіх категоріях земельного фонду, насамперед, за рахунок скорочення площ лісів та ріллі. Загалом структура земельних угідь впродовж 1852–1902 рр. залишалася стабільною з відхиленнями за основними категоріями земельних ресурсів у 2–3 %. Найбільший відсоток ріллі у 1902 р. (понад 40 %) мали 8 судових повітів Галичини; 30–40 % – 46 повітів; 20–30 % – 61 повіт; 10–20 % – 37 повітів; менше 10 % – 32 повіти. Слід також зазначити, що з усіх повітів, що мали понад 40 % ріллі, 7 знаходилися у Східній Галичині. Там також було 38 повітів з відсотком ріллі від 30 до 40 % та 27 повітів – від 25 до 30 %.

З 1889 до 1902 р. значно зменшилася кількість повітів, що мали значний відсоток ріллі у структурі земельних ресурсів: більше 40 % – зменшилося на 2 повіти; 30–40 % – на 5 повітів; 20–30 % – залишилося без змін; 10–20 % – збільшилося

на 4 повіти; менше 10 % – збільшилося на 10 повітів.

Незначними були площі пасовищ. Лише у 7 повітах вони займали понад 10 % табулярної власності; ще у 35 – 5–10 %; 98 повітів мали у структурі від 2,5 до 5 %; 44 повіти мали менше 2,5 % [23, с. 33, 40].

У 1889 р. табулярна власність на земельні угіддя розподілялася наступним чином (%): громадська – 13,81; християнська – 72,04; єврейська – 11,02; інша приватна – 3,13. До 1902 р. ця статистика дещо змінилася: громадська власність зросла на 18,38 %, тоді, як решта зменшилися: християнська – на 6,42 %; єврейська – на 11,42; інша приватна – на 73,36 % [23, с. 42]. Структура земельних угідь табулярної власності за користувачами подана у табл. 5.

Таким чином, понад 37 % земельних угідь Галичини були у табулярній власності. Християнська власність становила понад чверть угідь Галичини та 71,5 % табулярної власності. За сільськогосподарськими угіддями до християнської

Таблиця 5

Структура земельних угідь Галичини за користувачами (у %), 1889 р. [23, с. 45]

Земельні угіддя	Нетабулярна власність	Табулярна власність				
		Громадська	Християнська	Єврейська	Спільчанська	Разом
Рілля	75,5	1,5	19,9	2,9	0,2	24,5
Луки	79,0	1,8	16,8	2,3	0,1	21,0
Городи	86,7	0,9	10,9	1,4	0,1	13,3
Пасовища	84,9	1,6	11,6	1,8	0,1	15,1
Полонини	73,5	19,7	5,3	0,9	0,6	26,5
Ліси	19,8	20,2	51,8	7,4	0,8	80,2
Озера, стави	20,0	4,3	70,6	5,0	0,1	80,0
Під будівництвом	84,6	1,1	12,6	1,6	0,1	15,4
Невжитки	72,3	8,8	16,3	2,0	0,6	27,7
Інші землі	92,5	1,3	5,6	0,6	0	7,5
Разом:	62,8	6,5	26,6	3,8	0,3	37,2

власності відносилися понад половина лісів (51,8 %) та майже 3/4 водних об'єктів Галичини.

Окрему цікавість викликають розміри площ табулярної власності окремих землевласників. 1143082 га чи близько 40 % всієї площі табулярної власності належали 68 власникам, що володіли понад 5 тис. га. 27 власникам ділянок площею 4001–5000 га належало 118502 га (4 %); 53 власники, що мали від 3001 до 4000 га, загалом володіли 182838 га земель табулярної власності (6,2 %). Тобто, 148 власникам, що мали понад 3 тис. га належало майже половина земель табулярної власності. 86 власників земель площею 2001–3000 га утримували 207639 га (7,2 %); 305 власників, що мали 1001–2000 га, володіли 412574 га або 14,1 %; 598 власників мали ділянки площею 501–1000 га та загалом 422014 га (14,5 %); 1531 власник володів ділянками 101–500 га, загалом 403972 га або 13,9 % земель табулярної власності. 448 власників, які володіли площами, меншими 100 га, утримували 26409 га, що становило лише 0,9 % всіх земель табулярної власності [23, с. 49–51].

З найбільшої власності (понад 5 тис. га) 82 % належало публічній власності, 32 % – християнській та 17,9 % – єврейській. Найбільші площі землі у категорії «понад 5000 га» (площа відповідної категорії прийнята за 100 %) мала християнська власність (58,4 %). Власністю площею до 500 га найбільше володіли євреї (28,7 %) [23, с. 50].

Найбільші площі земель табулярної власності були у державній власності (305512 га; 10,5 %). Окремі приватні власники володіли землями (у т.ч. лісами) у кількох повітах, що загалом значно перевищували 10 тис. га (25 осіб) [23, с. 58–62]:

1. Барон Ян Лібіг (пов. Турка, Дрогобич) – 61507 га;
2. Архикнязь Кароль Стефан (пов. Живець, Бяла, Мисленіце) – 44080 га;
3. Вільгельм Адам Шмідт (пов. Стрий) – 38516 га;
4. Граф Роман Потоцький (пов. Ланьцут, Бібрка, Золочів) – 35179 га;
5. Барон Бертольд де Подград Поппер (пов. Долина) – 33419 га;
6. Брати Шмідти (пов. Броди) –

19722 га;

7. Граф Владислав Бадені (пов. Кам'янка Струмилова) – 18035 га;

8. Граф Андрій Потоцький (пов. Хранів, Краків, Кам'янка Струмилова) – 17618 га;

9. Граф Рессегі (пов. Ніско) – 15452 га;

10. Князь Хіронім Любомирський (пов. Тарнобжег, Доброміль) – 13179 га.

Велика власність (2–5 тис. га) у Західній Галичині найбільше була присутня на Повіслі, особливо у повітах: Ніско, де займала 17 % площі повіту; Тарнобжег (10,3 %) та Донброва (8,3 %). У Східній Галичині на цю категорію припадало 7,5 % всієї площі. У повіті Ліско вона займала 15,3 % повіту, у Стрийському – 8,2 %, у Коломийському – 7,8 %. Найбільші ж площі повітів ця категорія займала у Львівських повітах: Цішанів (14,2 %), Рава (13,5 %), Сокаль (13,1 %), Жовква (10,9 %), Львів (10 %) та ін.

Середня табулярна власність (500–2000 га) займала у середньому 10–15 % площ повітів Східної Галичини та 8–13 % – Західної. Серед повітів найбільші

площі ця категорія земель займала у повітах: Заліщики і Бучач (по 22,6 %), Чортків (22,3 %) та Скалат (21,5 %). Мала табулярна власність найбільший відсоток становила у повітах: Подгуже (25,8 %), Велічка (20 %) та Краків (15,8 %) [23, с. 63]. Латифундисти у Галичині володіли близько 40 % всіх земель табулярної власності. Загалом власниками земель табулярної власності було 3117 осіб, установ та організацій, які разом володіли майже 3 млн га, що складало 935,8 га на 1 власника. Нижче наводимо обрахунок середніх площ, що приходилися на власників різних категорій (табл. 6).

У табл. 7 вказано власників табулярної власності за якісними показниками. Разом власниками громадських земель табулярної власності було 681 установ і організацій. З них майже половину становили релігійні установи, насамперед, монастирі. Однак, майже 60 % всієї власності цієї категорії належало державній казні та державним громадським організаціям, де лише 6,2 % приходилося на сільськогосподарські та інші угіддя, решта – на ліси. Зі всіх своїх земель ре-

Таблиця 6

Середні розміри табулярної власності за категоріями земель

Категорія земель, га	Площа, га	Чисельність власників					Середній розмір ділянки одного власника, га
		Якість власників					
		Публічна	Християнська	Єврейська	Інша приватна	Разом	
Понад 5000	1143082	10	54	4	1	69	16566
4001–5000	118502	1	22	3	1	27	4389
3001–4000	182838	3	47	3	0	53	3450
2001–3000	207639	4	70	11	1	86	2414
1001–2000	412574	15	241	44	5	305	1353
501–1000	422014	33	478	83	4	598	706
101–500	403972	86	1135	303	7	1531	264
Менше 100	26409	38	325	82	3	448	59
Разом	2917030	190	2372	533	22	3117	935,8

лігійні громади мали 42,6 % сільсько-господарських та інших угідь. Фундації та гміни зі всіх своїх земель мали приблизно 2/3 лісів. У порівнянні з 1889 р., у 1902 р. площі державних земель табулярної власності зросла на 20 %, монастирів – на 25 %; решта категорій власників мали приблизно паритетні показники у бік зростання в межах 5–10 %. Правда, зменшилися площі, що належали єпархіям і парафіям.

1206599 власників 7156 тис. га зе-

р. № 130 погашення сервітуту протягом 1852–1889 рр. дозволила збільшити нетабулярну власність на 84116 га (2,5 % табулярних земель). У 1889–1902 рр. під парцеляцію потрапило 117 тис. га земель (3,8 % табулярних земель). У 1868–1889 рр. це складало щорічно 4 тис. га, а у 1889–1902 рр. – 9 тис. га. Законодавчі акти від 21 березня 1888 р. № 41, від 2 січня 1894 р. № 16 та ін. врегульовували ведення кадастрових книг та земельний податок. Внаслідок закону від 1894 р. великим землев-

Таблиця 7

Власники громадських земель табулярної власності [23, с. 74–77]

Власники	Кількість ділянок	Площа, га		
		Разом	В т.ч.:	
			Ліси	Інші землі
1. Державні установи та фундації	213	305512	286522	18990
2. Релігійні установи, в т.ч.:	325	129028	74009	55019
2.1. Єпархії	69	54762	38066	16696
2.2. Єпархіальні ради	35	11267	4545	6722
2.3. Парафіяльні управи	73	14225	5705	8520
2.4. Монастирі	148	48774	25693	23081
3. Фундації	83	51135	32816	18319
4. Гміни	60	19699	14271	5428
Галичина	681	505374	407618	97756

мель Галичини, що володіли наділами до 100 га, в свою чергу, поділялися на шість категорій [23, с. 92]: менше 2 га – 597959 господарств – 660 тис. га (9,2 %); 2–5 га – 404203 господарства – 1415 тис. га (19,8 %); 5–10 га – 149948 господарств – 1125 тис. га (15,7 %); 10–20 га – 38582 господарства – 579 тис. га (8,1 %); 20–50 га – 8126 господарств – 284 тис. га (4 %); 50–100 га – 2567 господарств – 193 тис. га (2,7 %); понад 100 га – 5214 господарств – 2900 тис. га (40,5 %);

Урядова постанова від 5 липня 1853

ласникам зараховувалися як нетабулярна 12500 га, решта ж підлягали парцеляції і сплаті відповідного податку [24, с. 4–5].

У 1902 р. у Галичині нараховувалося 6534 ділянок табулярної власності, з яких впродовж 1902–1910 рр. парцельовано 1805 ділянок, в т.ч. 180 – повністю. Рустикальна власність на землю згідно Селянської реформи 1848 р. перетворилася у приватну власність. Як і табулярна, вона поділялася не окремі категорії за площею (табл. 8).

Отже, за півстоліття площа русти

Таблиця 8

Динаміка рустикальної власності Галичини
у 1847/1859–1902 рр. [24, с. 14, 20–21]

Рік	Категорії (га; %)											
	<2		2–5		5–10		10–20		>20		Разом	
1847/1859	215997	27,2	133035	16,7	193071	24,3	185455	23,4	66422	8,4	793970	100
1902, в т.ч.:	426501	42,2	376574	37,3	150471	14,9	54995	5,6	0	0	1008541	100
Західна		38,2		37,6		15,6		8,6				100
Східна		44,6		37,2		14,5		3,7				100

кальних земель зросла на 27 %. Внаслідок постійної парцеляції та зростання чисельності родин, як і слід було очікувати, зросла кількість наділів, площею до 2 га, 2–5 га та різко зменшилася кількість середніх наділів, площею понад 5 га. у Західній Галичині залишилося значно більше наділів. Площею понад 10 га, ніж у Східній Галичині. Протягом 1852–1902 рр. різко зросли площі окремих категорій земель нетабулярної власності: рілля – з 2678349 до 2870046 га; луки і городи – з 707339 до 786078 га; пасовища – з 596622 до 633579 га, що в середньому складало 6–11 % [24, с. 16]. Загалом 1902 р. у Галичині було понад 1 млн землевласників, які займалися різними видами сільськогосподарського виробництва, незалежно від розмірів своїх наділів [9, с. 244] (табл. 9). Отже, за півстоліття площа рустикальних земель

зросла на 27 %. Внаслідок постійної парцеляції та зростання чисельності родин, як і слід було очікувати, зросла кількість наділів, площею до 2 га, 2–5 га та різко зменшилася кількість середніх наділів, площею понад 5 га. у Західній Галичині залишилося значно більше наділів площею понад 10 га, ніж у Східній Галичині. Протягом 1852–1902 рр. різко зросли площі окремих категорій земель нетабулярної власності: рілля – з 2678349 до 2870046 га; луки і городи – з 707339 до 786078 га; пасовища – з 596622 до 633579 га, що в середньому складало 6–11 % [24, с. 16]. Загалом 1902 р. у Галичині було понад 1 млн землевласників, які займалися різними видами сільськогосподарського виробництва, незалежно від розмірів своїх наділів [9, с. 244] (табл. 9).

У відсоткову вигляді зведена інформа-

Таблиця 9

Кількість та розміри сільськогосподарських господарств, 1902 р.

Розмір ділянки, га	Угіддя				Господарства	
	Загалом	Рілля	Ліси	Рілля, луки	Земельні і лісові	Лісові
<0,5	68890	75889	51763	93276	280	52
0,5–1	124348	130079	25556	140416	1789	89
1–2	233263	243488	16226	249508	9457	77
2–5	376574	369060	7629	360823	41815	91
5–10	150471	141163	1942	123982	32958	81
10–20	38667	34042	1090	25895	12951	87
20–50	8258	7223	1113	5032	3298	141
50–100	2603	2349	608	1590	1120	84
>100	5467	4257	1897	3423	3165	289

продовження таблиці 9

100–200	1798	1752	644	1341	866	69
200–500	2325	1970	696	1659	1260	119
500–1000	870	465	287	376	627	59
>1000	474	70	270	47	412	42
Разом	1008541	1007550	107824	1003945	106833	991

ція щодо кількості сільськогосподарських господарств у Галичині виглядала наступним чином [9, с. 245] (табл. 10):

Виходячи з наведеної вище інформації, господарства можна згрупувати:

З 1902 до 1910 рр. у Західній Галичині парцельовано 297 ділянок (в т.ч. 84 повністю, площею 10079 га, з яких 5891 га ріллі) та у Східній Галичині 372 ділянки (в т.ч. 96 повністю, площею 19455 га, з

Таблиця 10

Кількість сільськогосподарських господарств (у %), 1902 р.

Розмір ділянки, га	Галичина	Західна Галичина	Східна Галичина
<0,5	6,9	7,4	6,5
0,5–1	12,4	11,7	12,6
1–2	23,3	22,5	23,5
2–5	37,5	37,5	37,2
5–10	15,0	15,5	14,4
10–20	3,85	4,0	3,7
20–50	0,8	0,85	0,7
50–100	0,25	0,28	0,2
>100	0,52	0,59	0,34

1. велике панське господарство (понад 100 га) – власник майна залучає до керівництва господарством сторонніх осіб;

2. велике селянське господарство (20–100 га) – власник сам керує майном, до роботи залучає найману робочу силу;

3. середнє селянське господарство (5–20 га) – майно обробляє родина власника;

4. мале (парцельове) господарство (менше 5 га) – до обробітку залучається лише частина родини.

Приблизне співвідношення цих груп господарств до цілої площі краю мало наступний вигляд (табл. 11) [9, с. 246, 250]:

Таким чином, найбільшу частку займала велика панська власність (37 %); середнє селянське господарство мало 22 % території краю; на велике та мале селянські господарства приходилося приблизно порівну (6–6,3 %).

яких 7654 га ріллі) [24, с. 18–19].

З 84 ділянок Західної Галичини (площею 10079 га), що парцельовалися повністю, 17 (571 га) були площею до 50 га, 26 (1947 га) – площею 50–100 га, 20 (2430 га) – площею 100–150 га, 12 (2238 га) – площею 150–200 га, 9 (2893 га) – площею понад 250 га. У Східній Галичині парцельовано повністю 96 ділянок, в т.ч.: 13 (455 га) – площею до 50 га, 16 (1119 га) – площею 50–100 га, 16 (1842 га) – площею 100–150 га, 25 (4595 га) – площею 150–200 га, 26 (11444 га) – площею понад 250 га [24, с. 26].

У 1905–1910 рр. у Галичині проведено й часткову парцеляцію земельних наділів, внаслідок чого їх кількість зросла на 695 ділянок загальною площею 448844 га (табл. 12). Є для прикладу: маєток площею понад 1000 га парцельо-

Таблиця 11

Співвідношення розмірів ділянок до площі Галичини, 1902 р.

Розмір ділянки, га	Питома вага господарства до площі Галичини	Кількість господарств
на 100 км ²		
<0,5	0,25	88
0,5–1	1,22	158
1–2	4,5	297
2–5	17,0	478
5–10	14,5	191
10–20	7,5	49
20–50	3,8	10
50–100	2,5	3
>100	37,0	7
Разом		1281

вано на 58 ділянок, площа кожної з яких була меншою 50 га, та 47 ділянок, кожна з яких мала понад 50 га.

З 417 парцельованих ділянок, площею до 50 га кожна, на ріллю припадало 111713 га (43,5 %), луки та городи –

га – на 50–75 %; площею 100–250 га на 25–75 %; площею 250–500 га – на 10–75 %; площею 500–750 га – на 10–50 %; площею 750–1000 га – до 50 %; площею понад 1000 га – до 25 % [24, с. 32].

1910 р. у Галичині нараховувалося

Таблиця 12

Часткова парцеляція маєтків [24, с. 26]

Площа парцельованої ділянки	Маєтки, що підлягали парцеляції, га						
	<100	100–250	250–500	500–750	750–1000	> 1000	Разом
	Кількість, шт.						
До 50 га	36	100	133	55	35	58	417
Понад 50 га	6	57	99	49	20	47	278
Разом	42	157	232	104	55	105	695

22483 га (8,8 %), пасовища – 9296 га (3,6 %), ліси – 113264 га (44,1 %). З 278 ділянок, площа кожної з яких більша 50 га, ситуація була наступною: рілля – 74607 га (38,3 %), луки та городи – 17570 га (8,6 %), пасовища – 6807 га (3,5 %), ліси – 93104 га (49,6 %) [24, с. 28].

Ділянки, що підлягали частковій парцеляції, мали, зазвичай площі від 100 до 750 та понад 1000 га (табл. 13). Маєтки в основному парцельовали: площею до 100

1008541 господарств, з яких 900499 селянських, 991 лісових, 106833 змішаних і 218 садових, що поділялися на 12 груп [5, с. 50] (табл. 14).

Отже, у Галичині було 426501 (42,2 %) господарств площею до 2 га; 576573 або 57,2 % площею 2–100 га та 5467 або 0,6 % площею понад 100 га.

У Галичині селянські господарства класифікувалися на 4 категорії наступним чином [5, с. 126]:

Таблиця 13

Часткова парцеляція маєтків на ділянки понад 50 га

Відсоток парцеляції маєтку	Маєтки, що підлягали парцеляції, га						
	<100	100–250	250–500	500–750	750–1000	> 1000	Разом
	Кількість, шт.						
До 10	0	0	0	4	5	25	34
10–25	0	3	39	21	7	15	82
25–50	0	29	33	13	8	4	87
50–75	6	21	21	7	0	3	58
Понад 75	0	4	6	4	0	0	14
Разом	6	57	99	49	20	47	275

Таблиця 14

Розподіл землегосподарств Галичини у 1910 р.

Розмір господарства, га	Кількість, шт.	Питома вага, %
Менше 0,5	68890	6,8
0,5–1,0	124348	12,3
1,1–2,0	233263	23,1
2,1–5,0	376574	37,3
5,1–10,0	150471	15,0
10,1–20,0	38667	3,8
20,1–50,0	8258	0,82
50,1–100,0	2603	0,3
100,1–200,0	1798	0,2
200,1–500,0	2325	0,23
500,1–1000,0	870	0,1
Понад 1000	474	0,05
Разом:	1008541	100

1. дрібні господарства – менше 2 га;
2. малі господарства – 2–5 га;
3. середні господарства – 5–20 га;
4. великі господарства – 20–100 га.

Перша категорія господарств (до 2 га) представляла такі незначні ділянки, що на них не були задіяні всі члени сім'ї, частина з яких була зобов'язана шукати собі роботу та інші джерела доходів. Якщо врахувати, що таких господарств було 426501, то, відповідно не менше 400 тис. осіб перетворювалися у дешеву робочу силу.

Друга категорія господарств (276574 шт.) дозволяла задіяти більшість робочих рук сім'ї, тому такі родини могли функціонувати автономно і не перейматися заробітками. Хоча, враховуючи великі галицькі сім'ї, це не було догмою – частина власників цих господарств все ж перетворювалися у заробітчан.

Обидві категорії разом складали 803075 або 79,5 % всіх господарств Галичини, а це приблизно 5 млн мешканців краю.

Третю категорію складали госпо-

дарства площею 5–20 га, що були найперспективнішими в автономному хазяйнуванні на них однієї родини. Часто такі господарства використовували вже й найманих робітників. Таких господарств у краї було 189138 шт. або 18,8 % [5, с. 126].

До четвертої категорії належало 10861 або 1,7 % господарств. Землевласники цих господарств, як правило, не працювали самостійно, наймаючи для цього робітників. Самі ж виконували роль менеджерів [5, с. 127].

Середня величина селянських господарств Галичини, що враховували, насамперед, перші три категорії, становила 2,5 га. Якщо ж враховувати всі чотири категорії, то середнє господарство Галичини становило 4,25 га.

Такий стан справ був закономірним, адже розвиток суспільства приводив до народження нових родин, тому землеволодіння поступово зменшувалися за площами, відбувалася парцеляція земель (табл. 15).

Звідси випливає, що за рахунок великих господарств з 1895 р. за 15 років утворилося майже удвічі більше малих

84,7 % лісових земель та 27,2 % ріллі [5, с. 128–129].

Вже в останній чверті ХІХ та у першому десятилітті ХХ ст. держава розпочала землевпорядні заходи, що мали на меті раціональне землекористування:

- заходи щодо дроблення земель;
- заходи щодо збільшення площ володінь дрібних власників;
- заходи щодо раціонального використання земель дрібних власників.

Заходи, що стосувалися перших двох груп, були землевпорядними і відносилися до юриспруденції, а третя група була чисто організаційно-культурною.

Одними з серйозних заходів щодо збільшення дрібних володінь був розподіл великих маєтків на дрібні ділянки або, так звана, парцеляція. Однак, у цій справі необхідно було з самого початку ліквідувати спекуляцію. В 1899 р. розпочав свою діяльність Парцеляційний банк, але його статутний капітал був незначним та й проводилася пропольська ідея. До 1906 р. банком парцельовано 44 маєтків площею 11 тис. га вартістю 16 млн корон. У 1906 р. цей банк парцельовав 3060 га на суму 4 млн корон або 67 корон/га.

Таблиця 15

Розміри господарств Галичини у 1895 та 1910 рр. [5, с. 127–128]

Розмір господарства, га	1895 р.	1910 р.	Ріст, спад
До 2	58,2	42,3	–15,9
2–5	18,3	37,4	+19,1
5–20	18,0	18,8	+0,8
20–100	5,1	1,0	–4,1
Понад 100	0,45	0,5	+0,05

господарств площею 2–5 га.

Велика власність на землі у Галичині поділялася на дві групи: табулярна (спадкова, церковна, державна – авт.) або домінальна; нетабулярна. Табулярна власність у 1902 р. розподілялася наступним чином: державні землі – 17,3 %; шляхта – 71,5 %; євреї – 10,3% юридичні особи – 0,9 %. У табулярних володіннях було

Земельний банк у Кракові у 1902–1907 рр. парцельовав 1660 га земель між 642 власниками на суму 1205 тис. корон. Слід також зазначити, що парцеляція проводилася в абсолютній більшості земель польських власників. А українці здійснювали цей процес за допомогою ксьондзів чи адвокатів.

Для обслуговування українських се-

лян в 1907 р. виникло парцеляційне товариство «Земля», яким до 1912 р. парцельовано близько 2,5 тис. га земель. Крім того, в тому процесі приймала участь й інша українська установа. До 1913 р. ними парцельовано вже 12,5 тис. га земель.

Для запобігання зайвої парцеляції землі 1906 р. прийнято Закон «Про рентні господарства». При воєводських управах створено спеціальні комісії, які надавали кредити селянам, що володіли земельними ділянками від 5 до 60 га, але при умові, що їхні ділянки не поділятимуться без дозволу комісії. 1904 р. видано ще один закон «Про комасацію», що передбачав об'єднання малих земельних ділянок в один масив, тобто ліквідацію черезсмузжя [5, с. 130, 133].

Незважаючи на ці заходи, станом на 1906 р. у Галичині нараховувалося 19620 тис. окремих землеволодінь, що складало третину всіх земельних ділянок Австро-Угорщини. Слід нагадати, що Галичина складала лише 25 % площі країни [5, с. 131].

1912 р. у Галичині третина земельних угідь були табулярної, решта – нетабулярної власності (табл. 16). Така ж пропорція була у Львівському воєводстві. У Краківському воєводстві нетабулярна власність на землі становила понад 75 %, у Станиславівському та Тернопільському – понад 65 %.

Зі всієї табулярної власності краю п'ята частина була публічної власності (в т.ч. 11,2 % у руках держави), решта пере-

Таблиця 16

Структура земельної власності (складено автором за [21, с. 9–11])

Воєводства	Загальна площа	Нетабулярна власність	Табулярна власність						
			Загалом	Публічна		Приватна			
				Разом	В т.ч. державна	Разом	В т.ч.:		
							Християнська	Єврейська	Уповноважених осіб
Краківське, га	1686434	1276610	409824	47055	20628	362769	320711	26258	15800
%	100,0	75,7	24,3	2,8	0,8	21,5	19,0	1,6	0,9
%			100,0	11,5	5,0	88,5	78,2	6,4	3,9
Львівське, га	2702267	1764666	937601	101076	28439	836525	723375	102294	10856
%	100,0	65,3	34,7	3,8	1,1	30,9	26,7	3,8	0,4
%			100,0	10,8	3,0	89,2	77,1	11,0	1,1
Станиславівське, га	1836475	1127645	708830	329871	251501	378959	251186	123327	4446
%	100,0	61,4	38,6	18,0	13,7	20,6	13,7	6,7	0,2
%			100,0	46,5	35,5	53,5	35,5	17,4	0,6
Тернопільське, га	1624085	986216	637869	47988	–	589881	494050	90269	5562
%	100,0	60,7	39,3	3,0	–	36,3	30,4	5,5	0,4
%			100,0	7,5	–	92,5	77,5	14,1	0,9
Галичина, га	7849261	5155137	2694124	525990	300568	2168134	1789322	342148	36664
%	100,0	65,7	34,3	6,7	3,8	27,6	22,8	4,3	0,5
%			100,0	19,5	11,2	80,5	66,4	12,7	1,4

бувала у приватних руках. Найбільший відсоток публічної табулярної власності був у Станиславівському воєводстві (46,5 %), найменший (7,5 %) – у Тернопільському. Приватні табулярні землі найбільший відсоток мали у Тернопільському (92,5 % всієї табулярної власності), Львівському (89,2 %) та Краківському (88,5 %) воєводствах; у Станиславівсько-

ща земель табулярної власності зменшилася на 7 %, то у 1889–1902 рр. – лише на 4,6 %. А у перше десятиліття ХХ ст. відсоток вже склав 8,6 % (табл. 18). За 60 років площі щорічно зменшувалися на 0,4 %, досягнувши максимуму у 1902–1912 рр. – 0,9 %. Якщо у 1852–1889 рр. причиною такого зменшення площ земель табулярної власності була регуляція сер-

Таблиця 17

**Динаміка площ табулярної власності у 1852–1912 рр.
(складено автором за [21, с. 11])**

Показники	Од. вим.	1852/1866	1889	1902	1912
Площа Галичини	га	7843000	7849700	7849261	7849261
В т.ч. табулярна власність	га	3322159	3090974	2939266	2694124
	%	42,4	39,4	37,4	34,3

му їх було дещо більше половини.

З 80 % приватної табулярної власності 2/3 земель мали у своєму розпорядженні християни, понад 12 % – євреї та близько 1,5 % – уповноважені особи.

З середини ХІХ ст. до початку Першої світової війни площа земель табулярної власності поступово зменшувалася з 42,4 % загальної площі Галичини у 1852/1866 рр. до 34,3 % – у 1912 р. (табл. 17).

Якщо у період з 1852 до 1889 рр. пло-

вітутів, то пізніше – парцеляція земель. Загалом, впродовж другої половини ХІХ – першого десятиліття ХХ ст. площа земель табулярної власності зменшилася на 18,9 % або понад 628 тис. га, з яких понад 409 тис. га – з причин парцеляції та понад 218,7 тис. – через регуляцію сервітутів та інші причини.

У 1902–1912 рр. парцеляції підлягала третина земельних маєтків Галичини (1882 з 5951), з яких 1070 площею менше

Таблиця 18

Зменшення площ табулярної власності у 1852/1866–1912 рр. [21, с. 12]

Показники	Од. вим.	1852/1866–1889	1889–1902	1902–1912	1852/1866–1912
Зменшення площі табулярної власності	га	231185	143543	253307	628035
	%	7,0	4,6	8,6	18,9
Середньорічне зменшення	га	7707	11042	25331	11850
	%	0,2	0,4	0,9	0,4
З причин:					
парцеляції	га	71616	94708	242967	409291
регуляції сервітутів	га	159569	5000	10340	218744
інших	га	—	43835		

половини, 301 – площею понад 50 % та 511 – повністю (табл. 19). З 1070 парцельованих до половини земельних маєтків 57 були площею до 100 га, 268 – 100–250 га, 372 – 250–500 га, 255 – 500–1000 га та 118 – площею понад 1000 га.

301 ділянка, що була парцельована понад 50 % мала такий розподіл: 100 га – 37 ділянок, 100–250 га – 100, 250–500 га – 101, 500–1000 га – 46 та понад 1000 га – 17 ділянок.

З 511 парцельованих повністю земельних маєтків 204 були площею до 100

га, 219 – 100–250 га, 66 – 250–500 га, 14 – 500–750 га, 5 – 750–1000 га, 3 – площею понад 1000 га.

За земельним кадастром 1921 р. у Галичині нараховувалося понад 1173500 землевласників (табл. 20).

Отже, у Галичині переважали земельні господарства площею до 5 га (87,2 %); менше 1 % відсотка селян володіли землями площею понад 20 га. По відношенню до Польщі, у Галичині було значно менше від загальнодержавного показника ділянок площею від 5 до 20 га та

Таблиця 19

Парцеляція табулярної власності Галичини у 1902–1912 рр. [21, с. 12]

Розмір господарства	Показники*	Загалом	Маєтки, які не підлягали парцеляції	Парцельовані маєтки		
				< 50 %	> 50 %	Повністю
Загалом	А	5951	4069	1070	301	511
	Б	2916501	2139359	583243	108454	85445
	В	242983	–	83317	74279	85387
< 100 га	А	909	611	57	37	204
	Б	54564	35980	4303	2910	11371
	В	14469	–	1231	1867	11371
100–250 га	А	1693	1106	268	100	219
	Б	289115	188894	48805	17201	34215
	В	57692	–	11789	11688	34215
250–500 га	А	1629	1090	372	101	66
	Б	587776	393547	136727	35283	22219
	В	72099	–	25406	24532	22161
500–750 га	А	751	537	169	31	14
	Б	458218	328002	102712	19008	8496
	В	38040	–	16496	13048	8496
750–1000 га	А	399	293	86	15	5
	Б	341889	251564	73109	12849	4367
	В	23047	–	9712	8967	4367
> 1000 га	А	570	432	118	17	3
	Б	1184939	941372	217587	21203	4777
	В	37636	–	18863	14176	4777

* А – кількість маєтків; Б – площа (у га) в 1902 р.; В – парцельовані у 1902–1912 рр.

Таблиця 20

Структура землегосподарств Галичини, 1921 р. [21, с. 23]

Воєводство	Господарств всього, тис. шт.	Розмір господарств, га				
		<2	2–5	5–20	20–100	>100
		Щільність господарств на кожні 100 га, %				
Краківське	291,2	44,4	37,9	17,0	0,5	0,2
Львівське	393,9	52,5	35,7	11,1	0,4	0,3
Станиславівське	236,9	67,5	24,2	7,5	0,6	0,2
Тернопільське	251,5	55,2	31,2	12,6	0,6	0,4
Галичина	1173,5	54,9	32,3	12,0	0,5	0,3
Польща	3298,6	33,7	30,7	32,4	2,7	0,5

Таблиця 21

Приватні табулярні мастки Галичини
у розрізі воєводств та площ, 1921 р. (складено автором за [21, с. 24–28])

Край, воєводство	Показники	Од. вим.	Загалом	В т.ч. припадає на господарство площею (у га):					
				< 100	100–200	201–300	301–500	501–1000	> 1000
Галичина	Кількість господарств	шт.	4933	880	988	735	1001	903	446
		%	100,0	17,9	19,6	14,9	20,3	18,3	9,0
	Площа	га	2128134	50895	144073	181847	388408	628352	774549
		%	100,0	2,4	6,6	8,4	17,9	29,0	35,7
Краківське	Кількість господарств	шт.	1313	376	359	225	201	103	49
		%	100,0	28,6	27,3	17,1	15,4	7,9	3,7
	Площа	га	362769	22009	52158	55573	77629	29287	36113
		%	100,0	6,1	14,4	15,3	21,4	19,1	23,7
Львівське	Кількість господарств	шт.	1810	264	321	285	412	355	173
		%	100,0	14,6	17,7	15,7	22,8	19,6	9,6
	Площа	га	836525	14272	47935	71384	158722	248624	294840
		%	100,0	1,8	5,8	8,6	19,0	29,7	35,1
Станиславівське	Кількість господарств	шт.	675	97	111	93	150	150	74
		%	100,0	14,4	16,4	13,8	22,2	22,2	11,0
	Площа	га	378959	5428	16656	22566	58762	102918	172803
		%	100,0	1,4	4,0	6,0	13,5	27,1	45,5
Тернопільське	Кількість господарств	шт.	1135	143	177	132	238	295	150
		%	100,0	12,6	15,6	11,6	21,0	26,0	13,2
	Площа	га	589881	8486	27324	32324	93269	207533	220945
		%	100,0	1,5	4,6	5,5	15,8	35,2	37,4

20–100 га натомість. Переважали ділянки площею до 5 га.

Порівнюючи цю статистику зі структурою земельних господарств окремих

країн Європи, стає зрозумілим, що у Галичині відсоток малих наділів (до 5 га) приблизно рівнявся Бельгії (88 %) та Чехословаччині (80,9 %), середніх наділів

(5–20 га) – Бельгії (9 %), великих (понад 20 га) – Чехословаччині (0,5 %) [21, с. 23].

До зазначеного 1921 р. у Польщі проведено активні заходи з парцеляції земель та їх обліку. У 1919–1920 рр. у Галичині парцельовано 81202 га, в т.ч.: Краківське воєводство – 10604 га, Львівське – 18235, Станіславівське – 6440, Тернопільське – 45923 [22, с. 24].

У Галичині на початку 1920-х рр. чітко простежувалася діаметральна протилежність між кількістю земельних маєтків та їх площами (табл. 21).

Так, земельні ділянки площею до 100 га становили 17,9 % всіх земельних ділянок, однак їх площа мала лише 2,4 % від

всіх парцельованих земель. Навпаки, 9 % земельних ділянок площею понад 1000 га загалом мали 35,7 % всіх парцельованих земель (рис. 1).

Станом на 1921 р. орні землі у Галичині вже займали майже половину всіх земельних угідь (табл. 22). Чверть всіх земель були під лісами, п'яту частину займали луки та пасовища. Найбільші площі орних земель були у Львівському воєводстві (1,3 млн га), найменші – у Станіславівському (майже 558 тис. га). У Львівському воєводстві було й найбільше лук і пасовищ – 572 тис. га.

У структурі земельних угідь воєводств найбільше ріллі було у Тернопільському воєводстві – 63,3 %, найменше – у

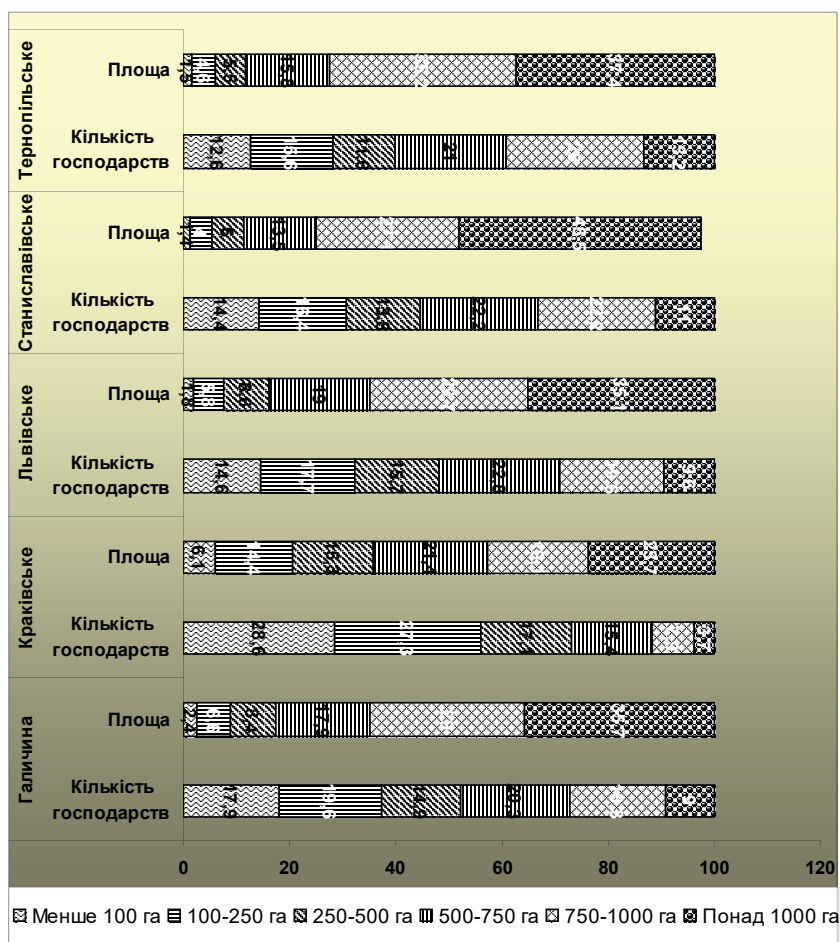

Рис. 1. Розподіл приватних табулярних земель (%) за регіонами

Станиславівському – 31,5 %, хоча там переважали луки і пасовища (28,7 %).

Рілля, луки та пасовища відігравали основну роль у розвитку сільського господарства, тому практичними є їх сукупні площі по воєводствах та Галичині – загалом. У краї ці три категорії земель становили 69,2 %. По воєводствах статистика була дещо іншою. У Тернопільському воєводстві вони становили 76,3 %, у Краківському – 71,2 %, у Львівському – 69,5 %, у Станиславівському – лише 60,2 %.

Питання земельної реформи після Першої світової війни порушили влітку 1919 р. Проект аграрних перетворень під

землю; формуванню ринку землі; модернізації сільського господарства тощо.

На 1919–1921 рр. у Галичині було заплановано парцеляцію на 863 ділянках загальною площею 148 тис. га (табл. 23). Однак її здійснення гальмувалося рядом причин, тому вона була здійснена на площі лише 71848 га, що становило дещо більше половини запланованих заходів (табл. 24). Політична стабільність у Краківському воєводстві дозволила здійснити парцеляцію на 95 % за кількістю ділянок та 90 % – за площею. Найгірша ситуація спостерігалася у Східній Галичині (невизначеність краю після Польсько-української війни та захоплення

Таблиця 22

Структура земельних ресурсів Галичини (1921 р.) [21, с. 56–57, 63]

Воєводство	Загальна площа, га/%	В т.ч. (га):				
		Рілля	Луки	Пасови- ща	Ліси	Інші землі
Краківське	1686434	884878	121755	194129	402822	82850
	100,0	52,5	7,2	11,5	23,9	4,9
Львівське	2702267	1307173	315677	256359	694518	128540
	100,0	48,4	11,6	9,5	25,7	4,8
Станиславів- ське	1836475	577996	303381	224698	640111	90289
	100,0	31,5	16,5	12,2	34,9	4,9
Тернопільське	1624085	1028829	134133	75393	283183	102547
	100,0	63,3	8,3	4,7	17,4	6,3
Галичина	7849261	3798876	874946	750579	2020634	404226
	100,0	48,4	11,2	9,6	25,7	5,1

назвою «Основи земельної реформи» польський сейм з перевагою в один голос ухвалив 10 липня 1919 р. Для запровадження цього закону уряд Другої Речі Посполитої ухвалив низку законопроектів, що на законодавчому рівні закріплювали аграрні перетворення в різних напрямках, – парцеляції, комасації, ліквідації сервітутів, осадництва тощо. Так, закон «Про виконання аграрної реформи» обмежував велике землеволодіння, сприяв: створенню різних селянських господарств, що визначалися б приватною власністю на

його у липні 1919 р. польськими військами під командуванням генерала Юзефа Галлера), особливо, у Станиславівському воєводстві, де парцельовано лише 24 % ділянок на 30 % площ.

Новими власниками парцельованих земельних ділянок стали 3454 осіб, серед яких понад 2,1 тис. малоземельних (61,1 %) та 636 (18,4 %) безземельних селян (табл. 25). Багатоземельні землевласники становили лише 8,5 %. Найбільше нових власників парцельованих ділянок знаходилися у Львівському воєводстві. Розпо-

Таблиця 23

Парцеляція земель у 1919–1921 рр. [21, с. 108–109, 113]

Воєводство	Показники	Загалом		Земельні уряди		Уповноважені заклади		Уповноважені приватні особи	
		Кількість	Площа, га	Кількість	Площа, га	Кількість	Площа, га	Кількість	Площа, га
Краківське	Призначено	219	8559	9	1168	14	968	196	6423
	Парцельовано	210	7764	3	400	14	968	193	6396
	Залишок	9	795	6	768	0	0	3	27
Львівське	Призначено	215	30021	1	56	107	21558	107	8407
	Парцельовано	103	13427	0	0	49	9345	54	4082
	Залишок	112	16594	1	56	58	12213	53	4325
Станиславівське	Призначено	89	18165	0	0	79	16917	10	1248
	Парцельовано	22	5465	0	0	20	5357	2	108
	Залишок	67	12700	0	0	59	11560	8	1140
Тернопільське	Призначено	340	91297	0	0	310	86349	30	4948
	Парцельовано	184	45192	0	0	184	45192	0	0
	Залишок	156	46105	0	0	126	41157	30	4948
Галичина	Призначено	863	148042	10	1224	510	125792	343	21026
	Парцельовано	519	71848	3	400	267	60862	249	10586
	Залишок	344	76194	7	824	243	64930	94	10440

Таблиця 24

Виконання парцеляції земель згідно
Земельної реформи у 1919–1921 рр., % [21, с. 114]

Воєводство	Загалом		Земельні уряди		Уповноважені заклади		Уповноважені приватні особи	
	К-сть	Площа	К-сть	Площа	К-сть	Площа	К-сть	Площа
Краківське	95,9	90,7	33,3	34,2	100,0	100,0	98,5	99,6
Львівське	47,9	44,7	0	0	45,8	43,4	45,8	48,6
Станиславівське	24,7	30,1	0	0	25,3	31,7	20,0	8,7
Тернопільське	54,1	49,5	0	0	59,4	52,3	0	0
Галичина	55,6	53,7	33,3	34,2	57,6	56,8	41,1	39,2

діл площ воєводств Галичини 1929 р. за угодями наведено у табл. 26.

У господарствах, що мали менше 50 га землі, ситуація була іншою: 23,5 % ріллі, 6,8 % сіножатей, 22,9 % пасовиськ та 15,3 % садів і городів від загальної площі по Східній Галичині (решта – лісові зем-

лі) (табл. 28). У невеликих селянських господарствах було менше сіножатей, ніж у дідичьких маєтках, зате переважали сади і городи. Найбільше ріллі було на Тернопіллі (82,6 % усіх с/г земель воєводства) – 56,2 % від всієї ріллі Східної Галичини у цій категорії землевласників.

Таблиця 25

Категорії нових власників парцельованих земель, 1921 р. [21, с. 118]

Воєводство	Разом	Власники парцельованих земель						
		Інваліди та заслужені військовослужбовці	Місцева фільварочна служба	Тимчасові власники	Безземельні	Малоземельні	Багатоземельні	Не сільськогосподарські
Краківське	37	10	0	0	0	27	0	0
Львівське	1761	125	57	94	272	1127	85	1
Станиславівське	86	4	2	0	23	54	2	1
Тернопільське	1570	53	56	7	341	904	207	2
Галичина	3454	192	115	101	636	2112	294	4

Таблиця 26

Земельні угіддя Галичини (1929 р., без Краківського воєводства) [8, с. 37]

Воєводство	Площа													
	Засіяна		Рілля		Сіножаті		Пасовиська		Сади й городи		Лісові землі		Інші землі та невисятки	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Львівське	2634	100	1318	50,0	251	9,5	218	8,3	41	1,6	635	24,1	171	6,5
Станиславівське	1826	100	619	33,9	223	12,2	220	12,0	27	1,5	614	33,6	123	6,8
Тернопільське	1602	100	1055	65,9	93	5,8	61	3,8	40	2,5	276	17,2	77	4,8
Галичина	6062	100	2992	50,0	567	9,1	499	8,0	108	1,9	1525	25,0	371	6,0

Сіножаті та пасовиська були практично однаковими на Львівщині та Станиславівщині, а садів і городів – на Львівщині та Тернопіллі.

Загалом, дідиці мали 27,8 % земель на Львівщині, 27,5 % – на Станиславівщині та 33,9 % – на Тернопіллі; селянські господарства, відповідно, 57,4, 47,9 та 60,6 %. У цілій Польщі відповідні показники становили: дідицькі господарства – 28,9 %, селянські – 58,2 %. Решта земель належали союзам публічного права [8, с. 51–53].

Детальніший аналіз розподілу сільськогосподарських угідь дозволив встановити, що 60,5 % господарств мали площу до 2 га (13,5 % площі сільсько-

господарських угідь), 29,8 % мали 2–5 га (20,5 % земель), 8,8 % – від 5 до 20 га (15,8 % земель), 0,5 % – від 20 до 100 га (8,7 % земель). Лише 0,3 % землевласників мали понад 100 га сільськогосподарських угідь, проте володіли 39,3 % усіх земель. 0,1 % власників (2,2 % земель) не мали у своєму розпорядженні ріллі. Отже, 90 % господарств, що мали наділи до 5 га, відали меншою площею земель, ніж 0,3 % великих землевласників.

Наприкінці 1920-х – 1930-х рр. у Галичині спостерігалася тенденція до збільшення площі ріллі за рахунок скорочення площ лук, пасовищ та лісових масивів. Особливо ці зміни відбулися на межі 1929–1930 рр., коли площа ріллі

Таблиця 27

Площі земель господарств Галичини, площею понад 50 га

Восводство	Площа, га						Разом
	Рілля	Сіножаті	Пасовиська	Лісові землі	Сади та городи	Інші землі та нежитки	
Львівське	175090	58499	29460	441992	4829	23302	733172
Станиславівське	78425	27684	75751	303715	2016	16353	503944
Тернопільське	228020	28686	29947	227514	5201	24049	543417
Східна Галичина	481535	114869	135158	973221	12046	63704	1780533

Таблиця 28

Площі земель господарств Галичини, площею менше 50 га

Восводство	Площа, га						Разом
	Рілля	Сіножаті	Пасовиська	Лісові землі	Сади та городи	Інші землі та нежитки	
Львівське	106543	172737	63256	58741	34884	73917	1510078
Станиславівське	518911	180342	64462	46675	24361	37898	873649
Тернопільське	801759	60701	11488	30367	33796	32165	970276
Східна Галичина	1427213	413780	139206	135783	93041	143980	3354003

збільшилася майже на 1 %, а площа лук і пасовищ загалом зменшилася на 3,5 % (табл. 29).

Висновки. 1819 р. у Галичині (без Великого Князівства Краківського) нарахувалося 519,3 тис. землевласників, що володіли 3143 тис. га. До 1847–1859 рр. їх кількість зросла за рахунок Великого Князівства Краківського до 794 тис.

(55 %). Нараховувалося 101 тис. маєтків, площею до 2 мрг, більше 20 мрг землі мали 12,5 % землевласників. Ріст рустикальної власності становив лише 20 %.

Протягом другої половини XIX ст. відбувалися постійне скорочення площ табулярних земель – впродовж 1852–1902 рр. на 5,2 %. 1889 р. табулярна власність розподілялася наступним чином (%):

Таблиця 29

Структура земельних ресурсів Галичини
[12, с. 19; 13, с. 19; 14, с. 19; 19, с. 67; 20, с. 78]

Рік	Разом	Рілля	Луки	Пасовища	Сади і городи	Ліси	Інші землі
1929	100	48,4	11,1	9,6	0	25,7	5,2
1930	100	50,3	8,8	8,4	1,8	24,9	5,8
1931	100	50,6	8,7	8,3	1,8	24,8	5,8
1937	100	50,8	8,5	8,3	1,8	24,8	5,8

громадська – 13,8; християнська – 72,0; єврейська – 11,0; інша приватна – 3,1. До 1902 р. громадська власність зросла, тоді, як решта зменшилися. Понад 37 % земельних угідь (3 млн га) були табулярної власності; ними володіли 3117 власників.

Урядова постанова від 5 липня 1853 р. № 130 дозволяла збільшити нетабулярну власність протягом 1853–1889 рр. на 84116 га (2,5 % табулярних земель). У 1889–1902 рр. під парцеляцію потрапило 117 тис. га земель (3,8 % табулярних земель).

Рустикальна власність на землю згідно Селянської реформи 1848 р. перетворилася у приватну власність й у другій половині ХІХ ст. зросла на третину. Зросла кількість наділів площею до 2 га; водночас, різко зменшилася кількість наділів площею понад 5 га. Протягом 1852–1902 рр. площі окремих категорій земель нетабулярної власності зросли на 6–11 %.

1902 р. у Галичині було понад 1 млн землевласників. Найбільшу частку займала велика власність (37 %); середнє селянське господарство мало 22 % території краю; на велике та мале селянські господарства приходилося по 6–6,3 %. Нараховувалося 6534 ділянок табулярної власності, з яких до 1910 р. парцельовано 1805, в т.ч. 180 – повністю.

Незважаючи на державні землевпорядні заходи, станом на 1906 р. у Галичині (25 % площі країни) нараховувалося 19,6 млн землеволодінь, що складало третину наділів Австро-Угорщини. 1910 р. у Галичині нараховувалося 1008,5 тис. господарств, з яких 90 % сільськогосподарських. 42,2 % господарств були площею до 2 га та 0,6 % – площею понад 100 га. Третина земельних угідь були табулярної власності.

З середини ХІХ ст. площа земель табулярної власності зменшилася з 42,4 % загальної площі краю до 34,3 % – напередодні Першої світової війни. У 1852–1889 рр. падіння становило 7 %, у 1889–1902 рр. – 4,6 %, 1900–1912 рр. – 8,6 %. Площі щорічно зменшувалися на 0,4 %, до-

сягнувши максимуму на початку ХХ ст. – 0,9 %. Якщо у 1852–1889 рр. причиною зменшення площ земель табулярної власності була регуляція сервітутів, то пізніше – парцеляція земель. Впродовж другої половини ХІХ – першого десятиліття ХХ ст. площа земель табулярної власності зменшилася на 628 тис. га, з яких понад 409 тис. га – з причин парцеляції та 218,7 тис. – із-за регуляції сервітутів.

У 1902–1912 рр. парцеляції підлягала третина земельних маєтків Галичини (1882 з 5951), з яких 1070 площею менше половини, 301 – площею понад 50 % та 511 – повністю.

У 1919–1920 рр. парцельовано 81,2 тис. га при запланованих 148 тис. га. За земельним кадастром 1921 р. нараховувалося понад 1173,5 тис. землевласників. Переважали земельні господарства до 5 га (87,2 %); менше 1 % селян володіли землями площею понад 20 га.

Література

1. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.): монографія / В.М. Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Львів; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – 506 с.
2. Клапчук В.М. Сільське господарство Галичини : монографія / В.М. Клапчук. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. – 336 с.
3. Клапчук М.М. Границя між землеробським та скотарським типом господарства на Делятинщині в ХVІІ–ХІХ ст. / М.М. Клапчук // Культура та побут населення Українських Карпат : респ. наук. конф., присв. 50-річчю утв. СРСР : тези доп. та повід. – Ужгород, 1972. – С. 18–19.
4. Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г.І.Ковальчак. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 143–144.
5. Крюковъ Н.А. Славянскія земли / Н.А. Крюковъ. – Петроградъ : Типографія В.О. Киршбаума, 1915. – Томъ II. – Часть I. Галиція : Сельское хазайство въ Галиціи въ святи сь общимъ развитіемъ страны. – 215 с.
6. Олесків Я. Розвій селянських господарств у Східній Галичині (1848–1898) / Я.Олесків // Економіст. – 1904. – № 1–5. – С. 5.

7. Прянишников В. Частное земледелие / В. Прянишников. – Берлин. 1922. – С. 220.

8. Храпливий Є. Сільське господарство Галицько-Волинських земель / Є. Храпливий. – Львів : Друкарня НТШ, 1936. – 351 с.

9. Bujak F. Galicya / F. Bujak. – Lwów : Księgarnia H. Altenberga, 1908. – Tom I. Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo. – 562 s.

10. Diamant H. Położenie gospodarcze Galicyi przed wojną / H. Diamant. – Lipsk, 1915. – 108 s.

11. Historia Polski w liczbach / [Przewodniczący prof, dr Franciszek Kubiczek; Redaktor Główny prof., dr hab., Andrzej Jezierski, prof., dr hab., Andrzej Wyczański]. – Warszawa : Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2006. – Tom II. Gospodarka. – 695 s.

12. Mały rocznik statystyczny / Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa, 1930. – 172 s.

13. Mały rocznik statystyczny / Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa, 1931. – 168 s.

14. Mały rocznik statystyczny / Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa, 1933. – 184 s.

15. Mały rocznik statystyczny / Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa : Zakład Graficzny «Biblioteka Polska» w Bydgoszczy, 1934. – 232 s.

16. Mały rocznik statystyczny / Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa : Zakład Graficzny L. Mejłachowicza w Grodnie, 1935. – 278 s.

17. Mały rocznik statystyczny / Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa : Zakład Graficzny L. Mejłachowicza w Grodnie, 1936. – 310 s.

18. Mały rocznik statystyczny / Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa : Zakład Graficzny L. Mejłachowicza w Grodnie, 1937. – 401 s.

19. Mały rocznik statystyczny / Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa : Zakład Graficzny L. Mejłachowicza w Grodnie, 1938. – 406 s.

20. Mały rocznik statystyczny / Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa : Drukarnia Techniczna, Sp. Akc. w Warszawie, 1939. – 424 s.

21. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. 1920/22. – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1923. – Rok wydania I. – Część II. – 375 s.

22. Weinfeld I. Atlas statystyczne Polski / I. Weinfeld, E. Szturm de Sztrem, J. Piekałkiewicz. – Warszawa-Bydgoszcz : Instytut Wydawniczy

«Biblioteka Polska», 1925. – Zeszyt II. – 40 s.

23. Wiadomości statystyczny o stosunkach krajowych / [pod red. prof. Dr Tadeusza Pilata]. – Lwów : Druk. Związkowa, 1905. – Tom XX. – Z. III. – 190 s.

24. Wiadomości statystyczny o stosunkach krajowych / [pod red. prof. Dr Tadeusza Pilata]. – Lwów : Druk. «Mieszcząńska», 1912. – Tom XXIII. – Z. II. – 42 s.

Klapchuk V.M. LAND PROPERTY AND LAND USE IN GALICIA (XIXth – THE FIRST THIRD OF XXth CENTURY). *The article analyzes the structure of land resources of Galicia in the XIXth – the first third of the XXth century. In particular, the system of land use and the dynamics of land property are considered.*

It has been found out that in 1819 in Galicia (excluding the Grand Duchy of Cracow) there were 519, 3 thousand of landowners who owned 314, 3 thousand hectares. During 1847 – 1859, their number increased at the expense of the Grand Duchy of Krakow to 794 thousand hectares.

In 1902 in Galicia there were more than 1 million landowners. The largest share was occupied by the large property (37 %); the average farms made 22% of the region area; the large and small farms made 6 – 6, 3 %. In 1906 in Galicia there were 19, 6 million land properties. One third of the land was of state property.

From the middle of the XIXth century, the area of the state land property decreased from 42, 4 % of the total area of the region to 34, and 3 % – on the eve of the First World War. During 1852 – 1889 the fall made 7 %, in 1889 – 1902 – 4, 6 %, and in 1900 – 1912 – 8, 6 %. The areas annually decreased by 0.4 % reaching a maximum at the beginning of the XXth century – 0.9 %. If in 1852 – 1889 the reason for reducing the area of state land property was the regulation of servitudes, later it was for the reason of land parcelling. During the second half of the XIXth century – the first decade of the XXth century the area of the state land property decreased by 628 thousand hectares, and over 409 thousand

hectares of which decreased for the reasons of parcelling and the rest 218,7 thousand hectares – because of the regulation of servitudes.

In 1902 – 1912 the third part of land estates in Galicia was subject to parcelling (1882 of 5951), with 1070 estates of which made the area less than a half, 301 – more than 50 % and 511 – in full.

In 1919 – 1920, 81, 2 thousand hectares were parcelled (while planned – 148 thousand hectares). According to the Land Registry in 1921, there were more than 1173, 5 thousand of landowners. Land estates with the area up to 5 hectares (87, 2 %) dominated; less than 1 % of farmers owned land area of over 20 hectares.

Key words: land property, land use, state land property, rustic property, parcelling.

Клапчук В.М. ЗЕМЕЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ И ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЕ В ГАЛИЧИНЕ ХІХ – ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ В. В статье анализируется структура земельных ресурсов Галичины в ХІХ – первой трети ХХ в. В частности, рассматриваются система землепользования и динамика собственности на землю.

С середины ХІХ в. площадь земель табулярной собственности уменьшилась с 42,4 % общей площади края до 34,3% – накануне Первой мировой войны. В 1852–1889 гг. падение составило 7 %, в 1889–1902 гг. – 4,6 %, 1900–1912 гг. – 8,6 %. Площади ежегодно уменьшались на 0,4 %, достигнув максимума в начале ХХ в. (0,9 %). Если в 1852–1889 гг. причиной уменьшения площадей земель табулярной собственности была регулярная парцелляция сервитутных земель, то позже – парцелляция земель. В течение второй половины ХІХ – первого десятилетия ХХ вв. площадь земель табулярной собственности уменьшилась на 628 тыс. га, из которых более 409 тыс. га – по причинам парцелляции и 218,7 тыс. – из-за регуляции сервитутов.

В 1902–1912 гг. парцелляции подлежала треть земельных имений Галичины (1882 с 5951), из которых 1070 площадью менее половины, 301 – площадью более 50 % и 511 – полностью.

В 1919–1920 гг. парцеллировано 81,2 тыс. га при запланированных 148 тыс. га. По земельному кадастру 1921 г. насчитывалось свыше 1173,5 тыс. землевладельцев. Преобладали земельные хозяйства до 5 га (87,2 %); менее 1 % крестьян владели землями площадью более 20 га.

Ключевые слова: земельная собственность, землепользование, табулярная и рустикальная собственность, парцелляция.